

X

Κυριακὴ 2.1.30⁴⁷

Ἀγαπητέ μου

Τῆ νύχτα φαίνεται πὼς βλέπω καθαρώτερα τὰ πράγματα, τότε καὶ μὲ βασανίζουν ὅλα μου τὰ σκοντάματα. Σήμερα λοιπὸν, πρὸς τὰ ξημερώματα, τὸ δημοσίευμα τὸ χτεσινὸ τοῦ «Ἔθνος»⁴⁸ πού εἶχε πάλι τὴν ἀπειρὴ καλοσύνη νὰ μοῦ φέρῃς καὶ τὴν ἀνεξήγητὴ ἐπιμονή νὰ μὴ μὲ ἰδῆς, μοῦ φάνηκε... ὑπολιτο. Φοβοῦμαι μήπως τὸ «Ἔθνος» ἔπασσε θῦμα κάποιας φάσας... ἀντιπαλαμαϊκῆς.

1) Τὸ περιοδικὸ *Βίαινο*: Πρώτῃ φορὰ τ' ἀκούω τ' ὄνομά του. Σὰν ὄνομα φύλλου σατυρικοῦ. Μοῦ φαίνεται πὼς πολὺ εὐκόλα συμμαζώνει τὶς γνώμες μεγάλων συγγραφέων, σὰν τὸν Ρομαίν Ρολλάν. 2) Τὸ ρώτημα πολὺ δημοσιογραφικὸ ὥστε νὰ βάλῃ στὰ αἵματα ἀνθρώπους πάλι τέτοιους. 3) Πολὺ εὐκόλος στὴν ἀπάντησή του ὁ Ρολλάν ἀφοῦ μάλιστα ἐπλήρωσε πρὸς ἐμένα τὸ φόρο του μὲ τὸ παραπάνου, στέλνοντάς μου τὴν πρωτοχρονιά τὸν ὠραῖο τοῦ χαιρετισμοῦ⁴⁹. Ἔτσι μεταβάλλεται σὲ ὑμνογράφου μου *attitré*. 4) Κ' ἐδῶ φαίνεται δικαιολογημένη ζωηρότερα ἢ ὑποψία μου: Ὁ Ρολλάν «παρεκλήθη νὰ δικαιολογήσῃ! τὴ γκῶμη του!» Καὶ ὁ Ρ. μὲ ὑπομονὴ εὐαγγελικώτατῃ ἀποκρίνεται ξαναμασσώντας τὴ ρουτίνα τοῦ μεγαλείου μου! — Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι μόνῃ ἢ προσφυγῇ στὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία παρέλαβε τὸ «Ἔθνος» τὴν εἰδηση μπορεῖ νὰ διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα.

Ὁ μὲν ἀνάξιος φίλος σου

ΠΑΛ.

Ὁ «Τάφος» τοῦ Baudry⁵⁰, προσεχτικὰ διαδοσμένο, ὠραῖο.

XI

23 τοῦ Ἀπρίλη 1930

Ἀγαπητὸ Γιώργο

Ὁ ποιητὴς σοῦ εὐχεται ὑγεία καὶ εὐτυχία μὲ τὸ φωτοστέφανο πάντα τῆς νιότης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πού σὲ κάνει νὰ βλέπῃς καὶ τὰ ὠραῖα ὠραιότερα καὶ ἀπ' ὅ,τι ἀκριδῶς εἶναι στὴν πραγματικότητα καί, δουλεύοντας γιὰ κείνα, νὰ τὰ ἐξιδανικεύῃς, δηλαδὴ ἐσὺ νὰ γίνεσαι ὁ ποιητὴς ἐκείνων.

Ἐλαβα προχθὲς τὸ πανηγυρικὸ τεῦχος τῆς *Semaine Égyptienne*⁵¹. Μοναδικό. Καὶ σκέπτομαι πὼς ἐσὺ τὸ ἐβγάλες ἀπὸ τὰ βάρη τῆς ἀδύσσου καὶ τοῦ ἔδωκες σχῆμα καὶ ζωνή. Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ κριτικὴ, καὶ μὲ λυρικὰ ὑπερθετικὰ καὶ μὲ τόση καὶ μὲ τέτοια καλωσύνη! Ντρέπομαι καὶ μελαγχολῶ. Σοῦ λέω ἀλήθεια. Καὶ μόνου μὲ παρηγορεῖ πὼς ὅλα αὐτὰ ἀντιχτυποῦνε στὴν Ἑλλάδα. Ἐγὼ στὴν περίστασιν αὐτὴν εἶμαι ἡ ἀφηρημένη ἰδέα, καὶ ἡ Πατρίδα τὸ πρόσωπο. Πάει καλά. Πότε θὰ σὲ ἰδῶ!

Πάντα νὰ ζῆς διαλαλητῆς καὶ τιμητῆς τῶν ἀληθινῶν καὶ τῶν ὠραίων, ἀκόμα πλατύτερων καὶ ἀξιώτερων.

Ἐννοεῖται: στὸν κ. Σταυρινὸ θὰ γράψω τὰ δέοντα⁵².

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XII

4.7.30

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Τὸ τεῦχος γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦσαμε, τὸ ηῦρα. Ὁ τίτλος του: «Πετρ. Ἐξαρχάκου καὶ Θεμ. Φιλαδελφῆς Ἑλληνικαὶ Πρόοδοι 1908 Ἀθηναί.» Εἶναι τεῦχος πανηγυρικόν, ἐπιδημητικόν, καὶ ἀρκετὰ περίεργον καὶ κάπως διασκεδαστικόν σὲ μερικὰς σελίδες του. Τὸ ἀρθρο μου, ἂν δὲν τὸ ἔχεις ἰδεῖ: τὸ τεῦχος αὐτό, μὲ μιὰ ὠραία μου φωτογραφία — κρατισόμεστε ἀπὸ τὰ νιάτα ἀκόμα — πρέπει νὰ τὸ ἰδῆς. Ἐπιγράφεται «Ποιητικὴ Τέχνη καὶ γλῶσσα» ἀπολογισμὸς, λογοδοσία γιὰ τὴν ὅλη κατάστασιν σὲ 8 δίστηλες σελίδες ἢ καθισμιά. Περιφραγμὰ. Ἄν δὲν τὸ ξέρῃς, τὸ ἔχω στὴ διάθεσίν σου.

Μοῦ στάλθηκε χτές ἡ «Πρωτοπορία.»⁵³ Μὲ τὸν τρόπο ποὺ μιλοῦσες, μὴ μιλώντας, καὶ ποὺ εἰδειχνες, ὅταν τὸ ἔφερνε ὁ λόγος στὸ φύλλο αὐτὸ ποὺ περιμένουμε νὰ βγῆ, νόμιζα τὼς κάτι πολὺ μοχθηρὸ καὶ τρομερὸ τεκταίνεται, σκαρώνεται, γιὰ μένα. Τὸ φοβερὸ αὐτὸ γιὰ ἔσους ἔχουν κάποιο κόκκο μέσα τους λογικῆς καὶ ντροπῆς, δὲν τὸ εἶδα. Εἶδα ὅμως κάτι, ποὺ κι αὐτό, μὲ ἔλα τὰ μαθήματα ποὺ δίνει ἡ πείρα, δὲν τὸ περίμενα: εἶδα ὡς ποῦ φτάνει τὸ πάθος, ἡ ἀνοησία, ἡ τρέλα, ἡ ἐμπάθεια, ἡ χοντροκεφαλιά, ἡ ἄγνοια; τί νὰ σοῦ τῶ; τὸ συμφέρον, ἡ εὐδοκίμονία ποὺ θὰ αἰσθανθοῦν κάποιοι ἄνθρωποι, κατεβάζοντάς με ἀπὸ κάποια θέση ξεχωριστή; Εἶμαι τόσο σημαντικὸ ὑποκείμενο; Δὲν περίμενα νὰ ἰδῶ τόσο καὶ τέτοια χυδαιότητα, τόσο καὶ τέτοια διαστροφή πραγμάτων, τόσο παιδαριωδία, τέτοιους παραλογισμούς, τέτοιες, ἐπὶ τέλος ψευτιές, μὲ τέτοιον ἐπίσημο τρόπο καὶ διασκεδαστικὸ ποὺ εἶναι, βέβαια, γιὰ γέλια, μὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ γιὰ τὸν Εἰσαγγελέα. Ἔστειλα στὴν Ἀστυνομία τὰ γράμματα ἐνὸς ἀθώου, ἀκαταλόγιστου, ἄρρωστου ἀνθρώπου ποὺ μὲ παρᾶσταίνε πῶς τοῦ ἔκλειψα τὰ χειρόγραφα του ἢ ποὺ δὲν ἐνέργησα ὡς πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας ποὺ εἶχα τὴν ὑποχρέωση, γιὰ νὰ τὰ βρῆ, καὶ μὲ περνοῦσε γενεές δεκατέσσερες: τὰ ἔστειλα στὴν Ἀστυνομία ὄχι γιατί μ' ἔβριζε, ἀλλὰ γιατί ἦταν ἐπικίνδυνος, καὶ εἶχα κάποια ὑποχρέωση νὰ φερθῶ ἔτσι. Τώρα, τί νὰ εἴπῃς τῆς «Πρωτοπορίας;» Νομίζεις πῶς τιμᾷ τὴ μνήμη τοῦ Ψυχάρη, δημοσιεύοντας ὡς ἀριστουργηματικὰ Κατάλοιπα ποὺ λέμε οἱ λογιώτατοι, πράγματα, καὶ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ των σημασία, τοῦ εἰδεχθέστερου εἶδους ἐξαμβλώματα, ἀξια νὰ δώσουν ἓνα δεύτερο θάνατο καὶ σὲ πεθαμένο. Εἶχα τὴν ἀναισθησία νὰ γελάσω περνώντας τις τρισελεεινές του σελιδούλες, ἄ ἔλες ὄλες, μὰ φτάνουν γιὰ νὰ σφραγίσουν τὸν φοβερὸ ξεπεσμό τοῦ ἀνθρώπου: μὰ δὲν ἔπρεπε νὰ γελάσω ὕστερα εἶδα πῶς τὸ πράγμα δὲν εἶναι ἀπλὰ κωμικὸ, ἀλλὰ κωμικοτραγικὸ: βέβαια, ἐκεῖ ἡ παθολογικὴ του κατάσταση θὰ ἔπρεπε νὰ καταλήξῃ! ἁρμονικὸς τῆς ἐπίλογος! ἐγωπάθεια ὅσο δὲν παίρνει ἄλλο, καὶ πνίξιμο κάθε ὑψηλοῦ — ὅπως εἶναι: τὰ πνευματικὰ — στοιχείου μέσα στὴ βρωμιολίμνη τοῦ γελοίου καὶ τοῦ διαστρεβλωτικοῦ. Πολὺ καλά. Ἐπὶ τέλος εἶναι ὁ Ψυχάρης αὐτός. Μὰς μιλεῖ καὶ ἀπὸ τὸν τάφο. Εἶμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τυπώσουμε, νὰ φέρουμε στὴ δημοσιότητα καὶ τὰ σκουλήκια τοῦ τάφου του. Πολὺ καλά. Αὐτὸς ὁ Παλαμᾶς, μὲ ὅλες του τίς ἀμαρτίες μὲ ὄλα του ὅσα τοῦ καταμαρτυροῦν καὶ τὰ συμμεριζόμαστε κ' ἑμεῖς, χρειάζεται νὰ χτυπηθῆ. Ἐπὶ τέλος κάτι τοῦ μένει ἀπὸ τὸ παρελθόν: τὸ ἀναγνωρίζουμε. Εἶναι κάτι. Μάλιστα εἶχε καὶ τὴν καλωσύνη νὰ προσέξῃ συμπαθητικὰ καὶ τὰ γραφόμενά μας καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ κάποια μας ἐνδόμυχη, δικαίαν ἐπιθυμία μας: νὰ μᾶς προσέξῃ⁵⁴. Τοῦ δείχνουμε τὴν ἐκτίμησή μας. Ἴδου ἓνας ἄνθρωπος, Πριονιστῆς⁵⁵ ὀνομαζόμενος, μᾶς ἔρχεται μὲ ντοκουμέντα, λέει, νὰ μᾶς δείξῃ πράγματα, θέλετε, ἐπιβαρυντικά, ἐπ' αὐτοφόρῳ ἐνοχοποιητικά. Αὐτὰ εἶναι πλέον γεγονότα. Δὲν εἶναι πλέον κρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις λογικές, φιλολογικές: ἐδῶ ἀναφέρονται πράγματα μὲ χρονολογίες. Μέσα σ' αὐτὰ γίνεται λόγος καὶ περὶ Παλαμᾶ. Τοῦτο, ἐκεῖνο. Κάθε ἄλλος ἄλλοῦ διευθυντῆς σεβόμενος τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ φύλλο του, θὰ ἔπαιρνε τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Πριονιστῆ — δὲν ἔχω τὴν ὑψηλὴ τιμὴ νὰ τὸν γνωρίζω τὸν ἄνθρωπο [—] καὶ θὰ τὸ ἔφερνε ἢ θὰ τὸ ἔστειλε στὸν ὑποφαινόμενο, λέγοντάς του: Αὐτὰ σὰς γράφει, αὐτὰ σὰς κατηγορεῖ ὁ κύριος αὐτός: θὰ τὰ δημοσιεύσουμε: τί φρονεῖτε; τί ἔχετε σεις νὰ μᾶς πῆτε; Ἐπιμένω σ' αὐτό, γιατί ἔτσι γίνεται, νομίζω, παντοῦ, σὲ τέτοιες ἀνάλογες περιπτώσεις. Βέβαια, πῶς δὲν θὰ εἶχα καμιὰ ἐπιθυμία νὰ ἔρθω σὲ ἀντιπαράσταση μὲ τὸν κύριο Πριονιστῆ, μπορούσε ὅμως νὰ μοῦ ἔρθῃ ἢ ὄρεξῃ νὰ σημειώσω ὅ,τι σοῦ σημειώνω τώρα. Δὲν ξέρω ἂν ὑπάρχει ἐδῶ νόμος ποὺ προστατεύει τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν κάποια ὑπόσταση σὲ ὀρισμένους κύκλους, καθὼς συμβαίνει στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, καὶ ποὺ θὰ κινδύνευαν νὰ παρεξηγηθοῦν καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ἀγαθόπιστους: ὁ ἄνθρωπος αὐτός θὰ μπορούσε νὰ καταγγεληθῆ ὄχι στὴ δημοσιότητα — αὐτὸ δὲ ἔλειπε! — ἀλλὰ στὴν Εἰσαγγελεία γιὰ τὰ ψέματά του ποὺ ἔχουν χαρακτῆρα συκοφαντικὸν καὶ μειωτικὸν ὅπωςδήποτε κάποιας τιμῆς ποὺ μοῦ χρεωστήται. Ὅλα ὅσα ἀναφέρει εἶναι βέβαια χαρακτηριστικὰ γιατί εἶναι ἀπογομνωτικά τοῦ γελοιωδέστατου, ταπεινωτικοῦ κ' ἐξευτελιστικοῦ, καὶ παράλογου καὶ ξεκαρδιστικοῦ τρόπου ποὺ ζητοῦσε ὁ καημένος ὁ Ψυχάρης τὸ βραβεῖο τοῦ Νόμπελ. Μόνον

ὁ καημένος ὁ Δελαπατριδῆς πού τόν ἔκλεισαν ἐπὶ τέλους στο φρενοκομεῖο θά μπορούσε νά τὸ ζητήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο. "Ὅσα ἀναφέρει στο ἄρθρο του γιὰ μένα εἶναι ἀνύπαρκτα, ψεύτικα, διαστρεβλωτικά. Δὲν ἔχω γράμματα τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸ περίφημο αὐτὸ Νόμπελ, πού ἐπέπρωτο νά διακωμωδηθῆ καὶ τσαλαπατηθῆ στὴ Ρωμοσύνη κατὰ τέτοιον ἀφάνταστα διασκεδαστικὸ τρόπο. "Ἐνα, τὸ ἓνα πού ξέρεις γράμμα του ἔχω μὲ χρονολογία πέρα ὡς πέρα «Κεριακῆ — τριάντα τοῦ Νοέβρη 1924». «Καὶ τώρα χύνουμαι στὴν ἀγκαλιά σου ἦ, πιὸ σιωπᾶ, πέφτω στὰ πόδια σου νά τὰ φιλήσω καὶ νά μὲ συμπαθήσῃς πού τολμῶ νά σοῦ παραδῶ.» Καμιὰ ἐπιτροπὴ δὲν ἦρθε στο σπίτι μου «ἀπὸ Καλομοίρη, Ξενοπούλου, Πετροκοκκίνο καὶ ἄλλους» γιὰ νά μοῦ ἀνακοινώσουν κτλ. κτλ. (ἄρθρ. Πριονιστῆ) οὔτε σπίτι μου ἦρθαν, οὔτε στο δρόμο μὲ γύραν, οὔτε κανεὶς μοῦ μίλησ' ἔτσι ποτὲ γιὰ τὸ Νόμπελ, οὔτε εἶπα ὅτι «ἀρνοῦμαι νά βάλω ὑποψηφιότητα», πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιὰτι οὔτε εἶβαλα, οὔτε μπορούσα νά βάλω, κι ἂν ἤθελα, ὑποψηφιότητα, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι δὲν μπορεῖ ἐκεῖ ὁ καθεὶς καὶ διάσημος ἂν εἶναι νά βάλῃ ὑποψηφιότητα, ἔπως τὴ βάζουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ βουλευτές, γιὰ γερουσιαστές, γιὰ ἀκαδημαϊκοί, ἀλλὰ τοὺς προτείνουν ἄλλοι, ὠρισμένοι, compétants, ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τοῦ βραβείου (τοῦλάχιστον εἶται ἐγὼ ἔχω τὴν ἀντίληψη πὼς γίνεται.) Καμιὰ «ἴδια ἐπιτροπὴ» δὲν ξαναἦρθε σπίτι μου. "Τί ἐγίνε λοιπὸν; Βέβαια, κάτι ἐγίνε. Μιὰ βραδιά γυρίζοντας σπίτι μου (δυστυχῶς δὲν φυλάγω ποτὲ στὴ μνήμη μου οὔτε στο χαρτί σημειῶνω χρονολογίες γιὰ πράγματα τέτοια πού μ' ἐνδιαφέρουν, καὶ φαίνεται πὼς εἶναι κακὸ αὐτό, γιὰ μερικές περιστάσεις: πολὺ περισσότερο, οὔτε ἡμερολόγιο κρατῶ) ἀλλὰ ἦταν ἡ χρονιά πού ἦρθε ὁ Ψυχάρης στὴν "Αθήνα" λοιπὸν μοῦ εἶπαν σπίτι μου ὅτι μὲ γυρεύαν τρεῖς: Καλομοίρης, Γκόλφης, Ξενοπούλος. Δὲν ἦμουν. Τὴν ἄλλην ἡμέρα ἦρθαν ὁ Καλομοίρης καὶ ὁ Ξενοπούλος. Οἱ ἄνθρωποι σεμνότερα καὶ φιλικώτερα, καὶ μὲ κάποιαν εὐγενική, καθὼς ἐφαίνονταν, προσπάθεια μήπως μὲ ἐνοχλήσουν, μοῦ εἶπαν πὼς εἶναι σταλμένοι ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, μοῦ εἶπαν ἂν θέλω νά βάλω τὴν ὑπογραφή μου σὲ μιὰν ἀναφορὰ πού θά κυκλοφορήσῃ γιὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸ Νόμπελ. Τοὺς ἀπάντησ' ἀπλῶς: γιὰ τρόπους πρὸς πραγματοποίηση πραγμάτων ἄσκοπους καὶ μὴ σοβαροὺς δὲν μπορῶ νά βάλω ὑπογραφή, γνωρίζοντας πὼς οἱ ὑποψηφιότητες γιὰ τὸ Νόμπελ δὲν βάζονται μὲ ὑπογραφὲς ἀπὸ ὅποιους γιὰ κυκλοφορίαν ὁποιαδήποτε, ἀλλὰ ἀπὸ ὠρισμένα πρόσωπα ἀναγνωρισμένα ἀπὸ τὸν Ὄργανισμό τοῦ βραβείου. Αὐτὴ τὴν ἀπάντησιν ἔδωκα μὲ αὐτὰ ἦ καὶ μὲ ἄλλα, μπορεῖ, λόγια, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο νόημα. (Ἡ ἡμποροῦσαν νά ρωτηθοῦν καὶ οἱ δύο ἐπισκέπτες μου. Ἡδραν δικαιολογημένη τὴν ἀπάντησή μου, κ' ἔφυγαν παρακαλώντας μὲ νά μὴ στενοχωρηθῶ κτλ. Μάλιστα ὁ κ. Καλομοίρης δταν ἀνέφερα ὅτι ὠρισμένα πρόσωπα θέτουν ὑποψηφιότητες γιὰ τὸ Νόμπελ, εἶπε γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅτι οὔτε αὐτὸς μπορεῖ νά ὑπογράψῃ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Ψυχάρη, ἀφοῦ εἶναι μουσικὸς συνθέτης, καὶ ὄχι φιλόλογος κτλ. καθὼς ἀπαιτοῦσεν ὁ ὀργανισμός. Ἐννοεῖται ὅτι εἶχα καὶ τὴν ἐνδόμυχην ἰδέα ὅτι ἡ ὑπογραφή μου σὲ τέτοιου εἶδους ἀναφορὰ, μάλιστα καὶ χωρὶς νά γνωρίζω καὶ ποιοὶ θά τὴ συνυπόγραφαν, μπορούσε νά μὲ κάμῃ καὶ γελοῖον, ἢ ὀπωσδήποτε νά λυπήσῃ ἓνα κύκλο ἀνθρώπων, πού χωρὶς καλὰ καὶ στίς λεπτομέρειες νά γνωρίζω, ἤξευρα ὅτι ἔτρεφαν τὴ γνώμη καὶ εὐχονταν καὶ ἐνεργοῦσαν — ὄχι βέβαια ψυχαρικῶ τῷ τρόπῳ — γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά μου στο Νόμπελ. Βλέπεις ὅτι σιὰ γράφω αὐτὰ μὲ τὸ νὶ καὶ μὲ τὸ σίγμα καὶ μὲ κίνδυνον νά σοῦ γίνω ὀχληρός, μιὰ φορὰ πού τὸ καταπίστηκα, βασιζόμενος στὴν ἐξαιρετική καὶ κατανοκτική σου πρὸς ἐμένα καλοσύνη. Καὶ λοιπὸν διαψεύδω μὲ τὸν ἐπισημότερο τρόπο (βσο καὶ ἂν θά μοῦ εἶπῃς ὅτι δὲν χρειάζεται αὐτὸ γιὰ σένα) τὴν ἀπάντησιν πού φέρομαι πὼς εἶπα στὴν ἐπιτροπὴ: «Δὲν ἀποκλείεται ὅτι μπορεῖ νά βραβευθῶ κ' ἐγὼ, ὁ ὁποῖος ἐξ ἄλλου ἔχω καὶ τόσες πολλὲς οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις!!!» Μόνον ἄνθρωπος μὲ λούστρου ἰδεολογία μπορεῖ νά τὸ εἶπῃ αὐτὸ πὼς τὸ εἶπα, ἐγὼ τοῦλάχιστον, ἦ νά πιστέψῃ πὼς τὸ εἶπα. Κ' ἐδῶ ζητῶ τὴ γνώμη σου: τί νά κάνω ἔταν γράφονταί σὲ ἓνα φύλλο, μάλιστα μὲ φιλολογικὲς ἀξιώσεις, ἀσχο- λίαστα ὡς ἀληθινὰ τέτοια πράγματα! "Ἐδῶ δὲν πρέπει νά συμβουλευθοῦμε νομικό; "Ὁ φίλος μας ὁ Τσάτσος βρίσκεται στὴ Σκιάθου. Αὐτὸς ὁ αὐτουργὸς τοῦ ἄρθρου ἐπικαλεῖται στο τέλος τὴ μαρτυρία Ξενοπούλου, Ποριώτη, Γκόλφη, Πετροκοκκίνο, Καλομοίρη καὶ

ἄλλων. Ἐδῶ δὲν εἶναι κριτικὴ συγγραφὴν, ἐδῶ εἶναι μαρτυρία γεγονότων. Ἔτσι θὰ μείνουν αὐτά; Ἐγὼ μέσα μου τὴν ἀπειρίαν, τὴν κακομοιρίαν, τὸ ξάφνισμα τῶν ἀνθρώπων τοῦ εἶδους μου. Κατ'εργαρίαις ποὺ δὲν τὸς ὑποπτεύομαι, δὲν ὑπάρχουν γιὰ μένα ὅταν μοῦ παρουσιάζονται τὰ φαντάσματ' αὐτὰ σὰ νὰ ὑπάρχουν, τί νὰ κάμω; Πῶς θὰ ἤθελα νὰ φωτιστῶ! — Στὴν περίοδον τῆ χρονικῆς ποῦ διαδραματίζονταν ὅλα αὐτά, ὁ Ψυχάρης βρισκόνταν στὴν Ἀθήνα. Ὁ ἀνθρώπος βλέποντας «σκοῦρα τὰ φερσίματά μου», ξαναδιάβασε τὰ ἔργα μου καὶ τὰ ἤυρε «σκοῦρα κι αὐτά», καθὼς ἔγραψε. Λογικὰ καὶ φυσικὰ. Τῆ στενοχώρια τοῦ αὐτῆ σὴν ἔδειχνε, φαίνεται, καὶ σὲ ἄλλους ἐδῶ ποῦ τὸν ἐδλεπαν, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τῆ διήγησιν ποῦ τὴν ἄκουσα, μιὰ δυὸ φορές, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ φίλου μου ποιητῆ, τοῦ γιαιτροῦ Α. Μαιμέλη. Μολαταῦτα μὲ τὸν Ψυχάρη ἰδιώθηκα δυὸ φορές. Τὴν πρώτη, ὅταν ἦρθε στὸ γραφεῖο μου, στὶς 3 ἢ ὅρα τὸ καλοκαίρι, παραδιάζοντας τὴν εἴσοδον σχεδόν, ποῦ μ' ἔκαμε νὰ τὸν δεχθῶ ὅπως ὅπως· δὲν εἶπαμι τίποτε· δὲν ἀνταλλάξαμε παρά κομπλιμέντα γιὰ τὶς ἀγάπες μας. Μονάχα πῶς τὸν ξάφνισε κάπως ἡ ἀντριώτισσα παιδοῦλα ποῦ τὸν τρατάρισε. Κοιτάζοντάς τιν κατὰματα, τῆς λέει: «Τί λές; ὁ Ψυχάρης εἶναι καλὸς ἀνθρώπος;» Τοῦ ἀπαντᾷ ἐκείνη γελαστά: «Ὅχι· δὲν εἶναι!» Ἀγαγκάστηκα νὰ τοῦ πῶ πῶς ἡ μικρούλα ὑπηρέτρια ἀγαπᾷ τὰ χωρατὰ, καὶ πάντα μὲ τὴν εἰρωνία μιλάει. Τῆ δεύτερη φορά τὸν εἶδα στὸ σαλόνι τῆς κυρίας Νεγρεπόντη τότε, νομίζω (Ἄλκη Θρύλου). Μ' ἔνα γράμμα ἡ κυρία μὲ παρεκάλεσε νὰ ρθῶ σπῆτι τῆς, θὰ τῆς κάνω χαρὰ ποῦ θὰ εἶναι ὁ Ψυχάρης. Ἐκαμα τὴν ὑπόθεσιν — λανθασμένη — πῶς θὰ εἶναι μόνο ὁ Ψυχάρης· εὐκαιρία νὰ τὸν χαιρετίσω· γιαιτὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς μεγαλύνοντας πάντα ἡ φυγοκοσμία μου καὶ ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἡσυχίας, κάτι μ' ἐμπόδιζε πάντα νὰ τὸν πλησιάσω στὸ ξενοδοχεῖο του, στὰ ἐπιτελεῖα του, στὶς δημόσιες καὶ ἰδιαίτερες ὁμιλίαις του, στὰ γράμματά του καὶ τὰ λεγόμενά του τὸν θεωροῦντὴ αὐτὸ — καθὼς τιτλοφορεῖται στὴν ἀρχὴ τῆς περίφημης φυλλάδος του, — ἃς ἦταν καὶ ὁ θεωροῦντὴ τοῦ «Θάνατου Παλληκαριοῦ.» Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ σοῦ ἐκταθῶ μὰ λυποῦμαι καὶ τὴν πέννα μου κ' ἔσένα κ' ἔμένα. Μοῦ γίνονταν ἀγάλια ἀγάλια καὶ ἀντιπαθητικώτερος ὁ χαρακτήρας του, καὶ μὲ ὅλα του τὰ διαχυτικὰ γράμματά καὶ τὰ ἐρωτικὰ του γαλλόφωνα δίστιχα πρὸς ἔμένα, καὶ τὴν ἔλλειψιν μιᾶς ὅπωςδὴποτε ἀξιοπρέπειαις στὰ φερσίματα, μὲ τὶς χοντροκομμένες του οἰκειότητες, τὶς ἀγάπες του τὶς μόνιμες, τὰ «σὲ πυροφιλῶ» του καὶ τὰ «σὲ χέζω»⁵¹ του· καὶ αὐτὰ ἄσχετα ὅπως διόλου μὲ τὸ περίφημον ζήτημα τοῦ Νόμπελ, ποῦ σχεδόν δὲν τὸ πρόσεχα. Καὶ λοιπὸν στῆς κυρίας Νεγρεπόντη εἶταν θρονιασμένος κόσμος καὶ κοσμίαις, ἀκόμα καὶ μοῦτρα ποῦ εἶταν ἀδύνατον νὰ καλοδεχθῶ τὸ συναπάντημά τους. Εἶταν αὐτὸ τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον μὲ τὸν Ψυχάρη συναπάντημά μας μὲ τὸ ξεφώνημά του μόλις μὲ ξεχώρισε στὸ πλῆθος: «Ἄ! Νὰ κι ὁ μέγας μας ὁ Παλαμάς!» Μόνο ἕνα γράμμα μοῦ ἔστειλε, τὸ στερνὸ του κι αὐτὸ, «Τρίτη, δέκα τοῦ Νοέμβριου, 1928» ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο τῆς Ἀγγλίας. Μοῦ λέει γιὰ τὸ βιβλίον μου (τοῦς Πεντασύλλαβους) ποῦ τοῦ εἶχα στείλει: «Τὸ εἶχε πρὶν διαβάσει, τώρα ποῦ τοῦ τὸ στέλνω, θὰ τὸ διαβάσῃ δυὸ φορές.» Τίποτε ἄλλο. Μὰ εἶμαι ἀκόμα ὁ φίλος (χωρὶς κανένα πυροφίλημα) Παλαμάς, κι αὐτὸς ὁ «πάντα πρόθυμος» Ψυχάρης. Καὶ στὰ δυὸ συναπάντηματα καὶ στὸ γράμμα οὔτε μιλιὰ γιὰ Νόμπελ. Ποῦ νὰ τὰ μάντεθα τὰ ἡγουμενοσυμβούλια «τῶν λογίων καὶ καλλιτεχνῶν κ. κ. Ξενοπούλου, Ποριώτη, Γκόλφιν, Πετροκοκκίνου, Καλομοίρη καὶ ἄλλων» γιὰ τὴν περίφημην ὑπόθεσιν, καθὼς μᾶς τὰ παρουσιάζει ὁ ἐντιμώτατος αὐτὸς Ἡριονιστῆς. — Μιὰ φορά ποῦ πῆρα φόρα στὸ ζήτημα, ἃς μὴν τ' ἀφίσω στὴ μέσῃ. Στὰ 1928 — δυστυχῶς δὲ θυμοῦμαι, οὔτε ἔχω πρόχειρες χρονολογίες — διαβάζοντας τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» βλέπω στῆς δευτέρας σελίδας του τὰ διάφορα τιτλοφορημένα: Αὐτὸ τὸ χρόνο — τὸ Νοέμβριον, νομίζω, δημοσιεύονται τὰ βραβεῖα — τὸ Νόμπελ θὰ τὸ πάρῃ ὁ Παλαμάς — καθὼς μᾶς γράφουν — γιαιτὶ τὸν ὑποστηρίζει ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Οὐψάλας, μέλος τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας. Αὐτὸ ἀπάνου κάτου. Σαφνίστηκα. Τίποτ' ἄλλο. Ἄλλος βέβαια θὰ ἔτρεχε στὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας αὐτῆς καὶ θὰ ρωτοῦσε γιὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ὅπωςδὴποτε τὴν εἴδησιν. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Δὲν ἔκαμα τίποτε αὐτὰ. Δὲν ξέρω ἀκόμα πῶς καὶ ἀπὸ ποῦ τὴν εἶχε τὴν εἴδησιν τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα.» Τὸν ἄλλο χρόνο μοῦ στάλθηκε τὸ φύλλον — δὲ θυμοῦμαι· ἢ δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ ἔβγαλε

τοῦ «*Temps*» τῶν Παρισίων πού ἀραδιάζονταν οἱ ἐπίσημοι ὑποψήφιοι τοῦ Νόμπελ, κατὰ ἔθνη. Ἔτσι μοῦ ἐγίνε κ' ἐμένα ἡ τιμὴ νὰ βρεθῶ συμπαρεδρεύοντας μὲ ὀνόματα διάσημα εὐρωπαϊκῆς φήμης. Ἐλεγα μάλιστα τότε χαμογελώντας πὼς μοῦ ἐγίνε ἡ ἀναμφισβήτητη, τιμὴ κι αὐτή, νὰ εἶμαι ὁ ἰσόβιος ὑποψήφιος στὸ Νόμπελ. Μάλιστα τώρα βλέπω πὼς κάνω λάθος ἓνα χρόνο. Τὸ 1927 θὰ εἶταν ἡ εἰδηση τοῦ «Ἐλ. Βήματος.» Τὸ 1928 εἶταν τοῦ «*Temps*» δταν βραβεύτηκε ὁ Bergson. Τὸ 1929 μοῦ ἔκοψε τὸ δρόμο ὁ φοβερός — κατὰ Δεῖμέζη⁵⁸ — Μανη⁵⁹. Ἐφέτος, ἀναμφισβήτητα, ἄλλος φοβερός θὰ βρεθῆ, θὰ τρίξουν ἀπὸ χαρὰ τὰ κόκκαλα τοῦ Ψυχάρη, καὶ οὕτω καθεξῆς. Αὐτὸ μὲ φέρνει στὴν ἀνάγκη νὰ ψάξω γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά μου. Ὅ,τι γνωρίζω ἐγὼ εἶναι τοῦτο: Ὅχι ἐν κρυφῷ καὶ παραδύστω, ἀλλὰ θὰ εἶταν καὶ αὐτό, κάτι σὰν ἀπήχησις μιᾶς κοινῆς γνώμης, ὁ Σίμος Μενάρδος ἀνέφερε σὲ μιά του διάλεξη «Περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν» στὴν «Παρνασσὸ» στίς 22 Δεκεμβρίου 1924, τὰ ἐξῆς: «... Καὶ σήμερον ἡ ποίησις τοῦ Παλαμά, μία ἀπέραντος ὀρχήστρα, δὲν φοβεῖται τὴν σύγκρισιν πρὸς οἰονδήποτε σύγχρονον Εὐρωπαῖον ποιητὴν. Ἀληθῶς διὰ τὸν Παλαμᾶν δύναται ἡ Ἑλλάς ν' ἀξιῶσθαι τὸ ποιητικὸν βραβεῖον Nobel.» Καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζω δι: ἔθεσε τὴν ὑποψηφιότητά μου καὶ θὰ ἐλήφθη αὐτὴ ὑπ' ὄψιν διότι, σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸν τοῦ βραβεῖου, εἶναι καθήκον τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἄλλο τίποτε σχετικὸ μὲ τὸ ζήτημα, θετικὰ καὶ λεπτομερειακά, δὲν γνωρίζω. Μπορεῖ νὰ γνωρίζῃς ἐσύ, λεπτομερέστερα, καλύτερά μου⁶⁰. Ὅταν ἦρθεν ἐδῶ ἡ μετάφραση τοῦ Clément, ὁ Ξενόπουλος γράφοντας κάπου γι' αὐτὴ — δὲ θυμοῦμαι δυστυχῶς πού καὶ πότε — ἄγγιξε τὸ βραβεῖο Νόμπελ πὼς θ' ἄξιζε νὰ τὸ πάρω. Καὶ θυμοῦμαι μόνο πὼς δημοσιογραφώντας τότε, εἶχα γράψει μέσα σὲ κάποιο μου ἄρθρο — ξέχασα δυστυχῶς πού καὶ πότε — «νὰ τ' ἀφήσῃ ὁ φίλος Ξενόπουλος αὐτὰ τὰ χωρατὰ.» Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, μὲ τὴ γνωστή σου τώρα τελευταία ἐπιστολὴ τοῦ Δεῖμέζη, εἶναι τὰ μόνα πού κρατῶ στὴ μνήμη μου καὶ στὰ χέρια μου μὲ τὸ ἱστορικὸ πιά γράμμα τοῦ Ψυχάρη, τὸ γνωστὸ σου κι αὐτό. Ἐκαμα δυὸ λάθη — ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἴσως — στὴ ζωὴ μου: Ἐπρεπε νὰ ἀπαντήσω ξάστερα στὸ γράμμα αὐτὸ τὸ ἱκετευτικὸ τοῦ Ψυχάρη. Θὰ εἶταν καλύτερα. Δὲν τὸ ἔκαμα, γιὰτὶ ἀπὸ καιρὸ μὲ κούραζε κάθε εἶδους ἀλληλογραφία μαζί του. Διαισθανόμενον ἀπὸ τότε πὼς τὸν εἶχα ὑπερτιμῆσει σὲ μερικά, πὼς καὶ ἀπὸ τὸν Ψυχάρη ἀκόμα τὸ πέρασμά μου δὲν μπορούσε νὰ εἶναι παντοεινόν, ἀσάλευτο. Τὸ φυσικὸ μας εἶτανε νὰ τραβήξῃ ὁ καθένας τὸ δρόμο του, ἀσυμβίβαστα, ἐγὼ μὲ τὸ σεβασμὸ πάντα πρὸς τὸν Ψυχάρη κάποιου καιροῦ καὶ κάποιας ἐργασίας ὑπέροχης — τώρα μάλιστα μὲ τὴν ἀναγνωρισμένην διχοτομίαν καὶ πολλαπλότητα τοῦ ἐγὼ μας ἀπὸ τοὺς ψυχολόγους τὸ πράγμα αὐτὸ δὲν εἶναι παράξενο, — αὐτὸς μὲ τὸν παροξυσμὸ τῆς ἀγιάτρευτης νοσηρότατης ψυχοπάθειάς του πού τὸν κατέβαζε στὰ χαμηλότατα καὶ στὰ βρωμερότατα καὶ στὰ γελοιοδέστατα, ὑπάνθρωπο πιά. Τὸ ἄλλο λάθος, βαρύτερο, δμως λογικὴ κι αὐτὸ συνέπειαν τῆς ἰδιοσυγκρασίας μου, ἀκόμα καὶ τῆς δυσκολίας μου τώρα στὰ γεράματα μιᾶς συγκεντρωμένης πολεμικῆς ἐργασίας πού ζητάει μαζί γαλήνην καὶ ἀπόφαση καὶ περπάτημα ὄχι σὲ περιδῶλια μόνο, ἀλλὰ σὲ σταύλους — εἶναι πὼς δὲν κατώρθωσα ἀκόμα νὰ γράψω ἢ, καλύτερα, νὰ συμπλέξω «Τὰ κείμενα καὶ τ' ἀντικείμενα τοῦ Κου Ψυχάρη.»⁶¹ Καὶ νὰ τὸ ἔχω συγκεντρωμένο ὅλο τὸ πλούσιο ὕλικόν, καθὼς ξέρεις. Μὰ δὲν πειράζει. Μπορεῖ, γλήγορ' ἀργά, νὰ γίνῃ κι αὐτό. Ἄν καὶ δὲν ἔχω οὔτε χρόνια μπροστά μου οὔτε ξέρω ἂν θὰ συμπληρώσω καὶ ἂν θὰ σωματώσω τὰ ἄλλα μου, σημαντικώτερα καὶ ἀναγκαιότερα. Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε πολλὰ νὰ προσθέσω, καὶ σὲ πολλὰ νὰ ρίξω φῶς. Ἀδύνατα τέτοια πράγματα. Δὲν ἔχω καμιὰ φιλοδοξίαν, κάποιες ἀστραπὲς μόνο ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ γιομίζουσι τὰ σκοτάδια, καὶ τὸ μεγαλύτερό μου ἰδανικόν θὰ εἶταν νὰ ζήσω λίγον καιρὸν καὶ ἡσυχος καὶ λησμονημένος στὸ πλάϊ τῆς γυναίκας μου πού ἔπρεπε νὰ εἶναι γιὰ μένα ἡ εἰκόνα τῆς, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού φάνηκε μπροστά μου ὡς τὰ σήμερα, καὶ μὲ ὄλες τῆς τίς ἀπλότητες, καὶ μὲ ὄλες μου τίς πολλαπλότητες, τὸ ὑψηλότερο θέμα τοῦ τραγουδιοῦ μου. Ἐπέφτω σὲ μυστικὸς λυρισμούς, μπορεῖ εὐθυμούς, μὰ τελειώνω. Τελειώνοντας σοῦ ἐκφράζω πάλι καὶ πάντα τὴν συγκίνησή μου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην γιὰ τὴν προσοχὴν πού δίνεις εἰς ἐμένα, δηλονότι: στὸ ἔργο μου πού εἶναι ἀπὸ τὸ ἐγὼ μου ὅ,τι: ἄξιον νὰ ζήσῃ. Καὶ σὲ πα-

ρακαλῶ νὰ μοῦ πῆς τὴ γνώμη σου: Τί πρέπει νὰ γίνῃ, τί νομίζεις πὼς πρέπει νὰ γίνῃ γιὰ ἓνα γράμμα ἔστω καὶ ἀπὸ ἓνα προνοστή, θολὸ κ' ἐξευτελιστικὸ γιὰ μένα στὰ μάτια τοῦ κόσμου, κ' ἐκείνου ποῦ δὲν με ξέρει, κ' ἐκείνου ποῦ με στραβοκοιτάζει. Γιὰ ὅσα πάλι γράφει γιὰ μένα ὁ Γιοφύλλης⁹³ καὶ με ὄλο τὸ ζαχαροπασάλειμα τοῦ χαπιοῦ, αὐτὸ εἶναι πάλι ἄλλο ζήτημα. Ἄλλα ἐπὶ τέλους δικαίωμά του εἶναι νὰ με βλέπῃ καθὼς με βλέπει, καὶ κρίνοντάς με, αὐτοκρίνεται.

Με τοὺς ἐγκάρδιους χαιρετισμούς μου.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XIII

17.4.31

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλή

Ὁ Γ. Διευθυντὴς τοῦ Τουρισμοῦ κ. Κ. Μελάς μοῦ γράφει παρακαλώντας με νὰ τοῦ ἐξακριβώσω, ἀνίσως γνωρίζω, ἂν εἶναι ἡ πληροφορία σωστὴ πὼς ἡ Ἰταλίδα μυθιστοριογράφος Ματίλδη Σεράο γεννήθηκε στὴν Πάτρα στὸ πατρικὸ μου σπίτι ἐκεῖ ποῦ γεννήθηκα κ' ἐγώ. Ἐπειδὴ, ἂν καὶ ἀποκρούοντας, με ὄλη τὴν εὐγένεια, κάθε ἰδέα συνταιριασμοῦ καὶ τῶν ἰδικῶν μου γενεθλίων, ἐθεώρησα ὅτι ἔπρεπε νὰ τοῦ δώσω τὴν πληροφορίαν αὐτὴ, καὶ ὅτι γι' αὐτὴ, καθὼς νομίζω, γίνεται λόγος στὸ ἄρθρο τοῦ μακαρίτη ἀδερφοῦ μου⁹⁴ στὸ «Πατραϊκὸ — ἐκεῖνο — Ἡμερολόγιο» ποῦ, νομίζω, σοῦ ἔχω δώσει, — θὰ σὲ παρακαλοῦσα, ἂν σοῦ εἶν' εὐκολο, ἢ νὰ μοῦ στείλῃς τὸ Ἡμερολόγιο — ποῦ θὰ σοῦ τὸ ἐπιστρέψω ἀμέσως, — ἢ, ἂν σοῦ εἶναι εὐκολώτερο, νὰ λάβῃς τὸν κόπο νὰ μοῦ ἀντιγράψῃς ἀπὸ αὐτό, μόνο τίς δυὸ γραμμὲς ποῦ θὰ λένε γιὰ τὴ γέννηση τῆς Σεράο. Γιὰ νὰ τίς στείλω τοῦ Μελά ποῦ τοῦ εἶχα γράψῃ περὶ τοῦ πράγματος.

Πάντα ὀλοπρόθυμος φιλώντας σε

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XIV

4.8.32

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλή

Αὐτὴ τὴ στιγμὴ λαθαίνω τὴν «Παλαμικὴ βιβλιογραφία.»⁹⁵ Πρῶτα, μοῦ φέρνει δυὸ σκέψεις: Ἄν μοῦ τύχαινε νὰ ὑποχρεωθῶ ἀπὸ κανένα, δάσκαλό μου ἢ κύριό μου ὅποιον, νὰ κάνω αὐτὴ τὴ δουλειά, πρὶν τελειώσω τίς 62 σελίδες θὰ τρελαινόμουνα ὕστερα: ἔχω τὴ συνείδηση πὼς ὁ ζωντανός⁹⁶ πάει ἀγάλια ἀγάλια νὰ βρῆ τοὺς ἴσους, ἴσκιος.

Δεύτερο: Δὲν ξέρω πὼς νὰ σ' εὐχαριστήσω γιὰ τὴ δουλειά ποῦ καταπιάστηκες. Ὅποιος τρόπος κι ὅποιος λόγος γι' αὐτό, θὰ μ' ἔκανε γελοῖο. Μόνο θυμοῦμαι τὸν τίτλο ἐνὸς δραματικοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Francois de Curel: «La danse devant le miroir.» Μοῦ φαίνεται σὰ νὰ με κάνῃς νὰ χορεύω βλέποντας στὸν καθρέφτη τὸν ἑαυτό μου.

Σήμερα ἔγραψα τοῦ Ταμδᾶκη: ⁹⁷ (Μαρούσι, οἰκία Κατσιμπαλή). Τὸ γράμμα, θ' ἀξίζε νὰ τὸ ἰδῆς.

Σὲ χαιρετῶ καὶ σὲ φιλῶ καὶ σοῦ εὐχομαι νὰ γυρίσης ἀπὸ τὰ Μέθανα ὀλόγερος. Δηλαδῆ γερός ὄχι γέρδος, γιὰ τὸ Θεό!

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XV

3.9.33

Ἀγαπητέ μου

Ἡ μελέτη μου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, βγαλμένη ἀπὸ τὴν ἀγάπη σου με τὴν τυπογραφικὴ καλαισθησία τῆς Ἑστίας⁹⁸, καθὼς ἐξαφνα τὴν ἔλαβα χτές, καὶ ἀμέσως βάλθηκα στὸ διάβασμά της, γιὰτὶ τὴν εἶχα σχεδὸν λησμονημένη ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, με χαροποίησε καὶ με συγκίνησε· μάλιστα σὲ μερικὲς στιγμὲς οἱ εἰκόνες προσώπων ἢ πραγμάτων, ὅσο κι ἂν δὲν ὑπάρχουν πιά γιὰ μᾶς, ὅμως ἐμφανιζόμενες σὰ νὰ ζοῦν, μοῦ ὕγκρινε τὰ

μάτια. Καί νά στοχάζομαι πῶς κι ἔλοι ἐκεῖνοι, Παπαδιαμάντης, Μορεάς, Καρκαβίτσας καί ἄλλοι θά ξαναζοῦσαν ἔστω καί γιά μιᾶ στιγμή στό βιβλίό μου (Πεζοὶ Δρόμοι, Δημητράκος κλπ.)¹⁰ πού κάποιος λόγος τῶρα γιά κείνους καί καλῶς καί ἀνόητος τοὺς δίνει κάποιαν ἐνημερότητα, μένουν σκεπασμένοι, γιατί ὁ ἐκδότης αὐτός, κι ἄς μοῦ ἔστειλε καί τὰ πρῶτα τυπογραφικά φύλλα πού τοῦ ζήτησα, βέβαια θά χρεωκόπησε σάν τὸ Ζηλιάκι, μέ πιάνει λύπη. Σ' εὐχαριστῶ πολύ. Ἄν ἴδῃς τίποτε ἐνδιαφέρον γιά μᾶς ἐλπίζω πῶς θά μοῦ τῶ πῆς. Ἄλλη ἐπιθυμία πού ἀξίζει νά σημειωθῆ δὲν εἶναι γιά μένα παρά 20-25 ποιήματα (Πρόσωπα καὶ Μονόλογοι) πού ζοῦνε μέσα στό κεφάλι μου καί συχνά μέ ταράττουν, φοβοῦμαι πῶς δὲ θά κατορθώσουν νά φανοῦνε στό χαρτί. Μά τί νά γίνῃ! Τὸ λόγο τὸν ἔχουν τὰ καθήκοντα. Τί νά γίνῃ! Κάποιο δαιμόνιο πού ἤυρε φωλιά τὸ χέρι μου, ἐμποδίζει.

ΠΑΛΑΜΑΣ φιλῶντας σε.

XVI

11.7.94

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλι

Πῶς νά σ' εὐχαριστήσω γιά τὰ « Παράκλιτα »;¹¹ Μέσα στὶς 18 αὐτὲς φυλλάδες σου¹², ἰδοὺ ἐγὼ ἀναστρωμένος σὲ θρόνο δόξης. Μόνο μέ τὴν κίνηση αὐτὴ τοῦ χεριοῦ σου, θαυματοργή. Νά σ' εὐχαριστήσω; Κάτι ἄλλο χρειάζεται πού τὰ φτωχά μου αἰσθήματα ἀδύνατο πιά νά τὰ ἐκφράσουν ἀνάλογα. Καί τοὺς τέσσερες σήμερα κριτικούς εἶχα τὴ διάθεση νά τοὺς ξαναδιαβάσω μέσα στὴν πολτρώνα μου, μισοξεχασμένος, σάν καινούριους. Βέβαια ὁ Roussel, εἶναι ἀξιοπρόσεχτος, ἂν καί μερικὲς παρατηρήσεις του μοῦ ξεφεύγουν. Ὁ Καμπάνης τελειώνει τὴ μελέτη του μέ κριτικὴ σχεδὸν ἀρνητικὴ πού ὕστερα ἀπὸ τίς συμπαθητικὲς του, ὑποθέτω, λεπτομέρειες, μέ κάνουν ν' ἀπορήσω τί χρειάζεσταν ἔτσι ἀόριστη στὴν ἀρνητικότητά της τὴ γενικώτατη καί συμπερασματικὴ, ὕστερ' ἀπὸ τίς φαινομενικὲς, ὅμως μέ λεπτομέρειες συνθεμένες κριτικὲς του μοῦ κατασταίνουν ἀνώφελες ἢ αὐτὲς ἢ τὸ τέλος της. Μοῦ φτάνει ὁ Ρήγας Γκόλφης, γιατί αὐτὸς μέ συγκίνησε. Ὅχι τόσο γιά τὴν ἐγκωμιαστικὴ του διάθεση ὅσο γιά τὴν κριτικὴ του, ὑποθέτω, προσοχή. Πάντα ἐφρονοῦσα πῶς « Ἡ παιδούλα στὸν τάφο τοῦ Μπότσαρη » εἶναι ἀπὸ τίς χαρακτηριστικώτερες καί τίς πλέον ἀξίες δοκιμῆς μου. Καί ἰδοὺ μόνος, ὑποθέτω, αὐτὸς τῆς ἀφιερώνει μιᾶ σελίδα τὴν εἶχα λησμονήσει, καθὼς ἔλα μου σχεδόν. Δὲν πιστεύω νά ἀναφέρονται αὐτὰ στὴ δημοσιότητα, καθὼς μάλιστα εἶναι ἀναδημοσιεύσεις. Δὲν πειράζει. Ἄς εἶναι καλὰ ὁ Ρήγας Γκόλφης, κ' Ἐσὺ. Οἱ παρηγοριῆς μου στὰ τελευταῖα μου.

Ἦρθεν ἐδῶ ὁ κ. Mirambel¹³. Δὲν τὸν εἶδα ἀκόμη. Ἀλλὰ εἶδα πῶς ἔχει σήμερα στὶς Nouvelles κάποιο ἄρθρο γιά τὴ νεοελληνικὴ Λογοτεχνία, καί μ' ἀναφέρει. Ἀλλὰ ἔχει κάποιες παραλείψεις. — Ὁ λόγος πού κάνει γιά μένα πιθανὸ νά ἐνδιαφέρῃ τὴ μελετώμενη ἐκδοσὴ τῆς « Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ ». Πότε ἔρχεσ' ἐδῶ; Εἶμαι στὴν ἴδια κατάστασι. Ἀρρωστημένος καί ἥσυχος.

Σὲ φιλῶ
ΠΑΛΑΜΑΣ

XVII

12 Δεκεμβρ. 1894¹⁴

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλι

Μέσα στὴν παραζάλη τῆς ἀρρώστιας μου¹⁵ πού θά φερε πολλὲς ἀνεπάρκειες, σκοτοῦρες κι ἀνακατώματα στὰ σημειώματά μου γιά τὸ Ράδοτσα¹⁶ πού ἀνάλαβες νά τὰ ταχτοποιήσης, εἶδα ἑξαφνα πῶς ἔχω παραλείψει κι αὐτὴ τὴ μείλια ἔργου πού δὲν θά πρεπε νά λησμονηθῆ. Εἶναι ὁ Διθέραμβος τοῦ Ρόδου τοῦ Σικελικανοῦ. Σοῦ στέλνω λοιπὸν τὸ σημειώμά μου, μέ τὴν ἐλπίδα πῶς θά μπορῆ νά διορθωθῆ ἢ παρᾶλειψις.

ΠΑΛΑΜΑΣ

Εἶδα πῶς ὁ Νέος Κόσμος δημοσίευσε μετάφρασι καί τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Moreau στὶς Nouvelles¹⁷. Τὸ δυστύχημα εἶναι πῶς ἀδυνατῶ καί ἄπλᾶ νά γράψω.

XVIII

6 Μαρτ. 1935

Ἀγαπητέ μου,

Σὲ στοχάζομαι ἀδιάθετο, λυπημένο, ταραγμένο, ἀμίλητο¹⁶. Τίποτε δὲ μπορῶ νὰ σοῦ σημειώσω στὸ γράμμα μου παρὰ τὴν ἀνησυχία μου καὶ τὴ δική μου καὶ ἄλλων μας πού δὲ σὲ βλέπουμε. Ἐλπίζω πὼς ἄρχῃ ἡ γλήγωρα θὰ κατορθώσουμε νὰ σὲ ἴδουμε, νὰ μάθουμε τί γίνεσαι καὶ πὼς εἶναι μετὰ σὲνα, ὁ πατέρας, ἡ μητέρα, ὅμοια ἀγαπητοί.

Νομίζω πὼς παρ' ὅλο τὸ ἀπρόσφορο τῶν καιρῶν πρέπει νὰ σοῦ γράψω πὼς σήμερα καὶ γονατισμένος εἶχα κάτι: σὴν παρηγοριά, γεγονός γιὰ μένα: τὴν κριτικὴ ἐπιφυλλίδικ στὸ Temps (28 Février 1935) τοῦ Thérive γιὰ τὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ¹⁷.

Σὲ φιλῶ
ΠΑΛΑΜΑΣ

XIX

11 Ἀπριλ. 1935

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη¹⁸

Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς πού μέσα στὸ στεφάνωμα τοῦ πεσσιμισμού μου γύριζε καὶ ἡ σκέψη μου: Ἡ δημοτικὴ θὰ κηρυχθῇ σὲ διωγμό. Ὁ διωγμὸς δὲν εἶναι ρητορικὴ μεταφορά· εἶναι ὁ ἴδιος αὐτόνομος, αὐτοῦσιος, μετὰ τὴν ἀποκλειστικὴ, ἀδιάλλακτη, θρησκευτικὴ, μεσαιωνικὴ προσωπικότητά του. Οἱ καθηγῆται πού ἀπολύθησαν, τί ἄλλο σπουδαϊότερο καὶ θετικώτερο στὸ χαραχτήρα τους παρὰ ὁ δημοτικισμὸς; Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀλότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τους, τί ἄλλο εἶναι ὁ δημοτικισμὸς παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀξίας αὐτῆς; Τί ἔχει νὰ κάμῃ ἡ πολιτικὴ; Τίποτε σ' αὐτό, βέβαια. Τί εἶναι ὁ Λορεντσάτος, ὁ Βένης, ὁ Δελμούζος, ὁ Θεοδωρίδης καὶ αὐτὸς ὁ Ἀποστολάκης; Δημοτικισταί, δηλαδὴ μετὰ συνείδηση καὶ ἐνεργοὶ καὶ προοδευτικὰ θιασώτες καὶ μαχηταί μιᾶς ἀληθείας πού ἔλοένα δημιουργεῖται καὶ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι θρησκεία μας. Ἀπολύονται σὰ νὰ εἶναι καθαρισταί τῶν δρόμων, ἀναπολόγητοι ἀπὸ ἀνθρώπους πού δὲν καταδέχονται οὔτε νὰ κίτιολογήσουν τὸ κίνημά τους. Ὁ Λορεντσάτος... ἀκόμα ἔχω τὴ συγκίνηση ἀπὸ κάποια του κριτικὰ βιβλία, καὶ περισσότερο ἀκόμα τὴ λαχτάρω κάποιων του προλόγων καὶ ἀκόμα πρὸ πολὺ τὴν κατάνυξη πού ἔρριχνε στὴν καρδιά ἡ γλῶσσα του. Μὰ ὁ Βένης: Ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἀπὸ καιρὸ ἀναγνωρισμένην ἐπιστημονικὴν ἀξία του θὰ τὸν θαυμάζουν καὶ θὰ τὸν εὐγνωμονοῦν, ὅσοι τὸν εἶδαν καὶ τὸν ἀκουσαν, ὅσοι γνωρίζουν πὼς ἐννοεῖ καὶ πὼς κηρύττει τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς νέας μας ποιήσεως, μάλιστα τὴν ὥρα πού ἀνοίγει τιμητικὰ τὰ μάτια τῶν ξένων. Ἄμ' ὁ Δελμούζος, ὁ ἀπόστολος τοῦ εὐαγγελίου τῆς δημοτικιστικῆς ὀρθοπέρας; Ἄμ' ὁ Θεοδωρίδης; Τὸ κήρυγμά του ἀποκαλυπτικὸ μᾶς: τὸ λέγει ἡ Ἱστορία του τῆς Φιλοσοφίας. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀποστολάκης ὑποθέτω πὼς δὲν ἀπολύεται γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ τὴ δημοτικὴ του γλῶσσα. Ἄλλ' αὐτὴ ἴσα ἴσα εἶναι ἡ ἀρετὴ του. Γιατί σου τὰ γράφω αὐτά; Ἐχομε νὰ κινηθοῦμε σὲ τίποτε; Σὲ μιὰ φωνὴ τοῦλάχιστον διαμαρτυρίας; Ἄλλ' ὁ ἀναγκαστικὸς [γρ. στρατιωτικὸς] νόμος ὅλα τὰ ἀπαγορεύει. Μέσα στὸ νοῦ μου καὶ μέσα στὴν καρδιά μου μιὰ διαμαρτυρία σκούζει καὶ βροντᾷ. Ἄλλ' ἀπὸ ποιὸς καὶ πού νὰ γίνῃ; Ἐγὼ τοῦλάχιστον εἶμαι στὴ θέση ἐκείνων πού φωνάζουν τὴ στιγμή πού πάσχουν ἀπὸ ἐπιάλτες· δηλαδὴ νομίζουν πὼς φωνάζουν. Τὰ λόγια μου εἶναι τὰ γράμματά μου σὲ τοῦτο τὸ χαρτί. Κ' αἰσθάνομαι πὼς γιὰ πολλοὺς λόγους δὲν ἔχω οὔτε τὴ δύναμη τῆς φωνῆς. Τὸ μόνο πού δύναμι εἶναι νὰ σιωπαίνω, ὅπου θὰ ἐμελλὲ ν' ἀκουστῇ ἡ φωνή μου, γιὰ ὅλα πρὸς ὅλους. Ἄν ἔχῃς ὄρεξη καὶ δύναμη πέρασε νὰ σὲ ἴδῃ. Ἀυστυχῶς οὔτε τὸ χέρι μου με βοηθεῖ νὰ γράψω. Δὲν εἶμαι οὔτε γιὰ τοὺς δρόμους καθαριστής.

Σὲ φιλῶ
Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XX

2 Ἰουλ. 1935

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Βρίσκομαι ὀλομόναχος· τὰ πράγματά μου καὶ τὰ χαρτιά μου ταξιδεύουν μετὰ τὴ σειρᾶ

τους στο νέο σπίτι πού δὲν τὸ ξέρω ἀκόμα⁷⁸· τὸ χαρτί μου γιὰ νὰ σοῦ γράψω τὸ δανείστηκα. Χιτὲς ἔλαβα σταλμένο ἀπὸ τὸ Φηλέας Lebèsque τὸ βιβλίο τοῦ B. Récatas, δηλαδὴ τὶς τυπογραφικὲς διορθώσεις τοῦ πρὶν ἐκδοθῆ: «L'Hymen Libérateur de Costis Palamas». Préface de Philéas Lebèsque. Les édition [s] Rieder. 108 Boulevard St. Germain. Paris 1935. Θὰ τόλαβες, βέβαια. Μπορεῖ νὰ εἶν' αὐτὸ ἡ τελευταία μου χαρὰ καὶ καὶ ἡ πιὸ δυνατὴ μου συγκίνηση. Ἀπὸ τὶς 204 σελίδες τοῦ οἱ 100 γεμισμένες ἀπὸ τὴ θεοσοφικὴ μελέτη, γενικώτατα τοῦ ἐμπνευσμένου κριτικοῦ, μελετητῆ πού διαισθάνεται καὶ στοχάζεται ὅλες σχεδὸν τὶς ἰδέες καὶ τὰ πρόσωπα, ὡς καὶ κεῖνα τῆς τελευταίας ὥρας, πού ἀξίζουν καὶ πού μνημονεύονται γύρω μας· τὸ ὕφος εἶναι περσότερο στὴν ἐνόραση πού συγκινεῖ παρά στὴν ἐμαλότητα πού ρέει. Καὶ λέω: φυσικὰ δὲ θὰ ἤθελε νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ ὁ φίλος πού τὴν τελευταία μετ' μιλοῦσες· μπορεῖ καὶ τὰ λόγια τοῦ καὶ τὸ πρόσωπο πού τὰ συγκέντρωσε νὰ τὸν δυσαρεστοῦσε. Φυσικὰ ὁ Récatas θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ προβλέπῃ. Ἄδιάφορο. Οἱ ἄλλες τοῦ 100 σελίδες ἤμουν ἐγώ. Ἀκριβεῖς στὸ σύνολο τῶν βιογραφικῶν τους λεπτομερειῶν, στὴν κριτικὴ τους ἀναπαράσταση φερμένες σὲ κάποιαν λυρικήν ἐξαρση πού ὅσο κι ἂν ἀνῶφνε τὸ φιλολογικὸ μου ἐγώ, κινδυνεύει νὰ γεννᾷ τὴν ἐπιφύλαξη τῶν μετρημένων ὀρθολογιστῶν πού τὰ θέλουν ὅλα νηφάλια καὶ νερωμένα ἐπὶ τέλους, μὰ χωρὶς τίποτε ἀπὸ κρασί. (Δυστυχῶς τὸ μολύδι μου πού μόνο μπορῶ νὰ μεταχειρίζομαι δὲ μὲ βοηθάει. Τὲ νὰ γίνῃ;) Ὁ Παλαμᾶς ἔχει ψυχὴ· «et j'appelle âme une parcelle de cet être suprême, sublime et en quelque sorte immatériel, qui plane au-dessus de la Vie, l'ordonne et la domine.» Εἶναι τὰ τελευταία λόγια τοῦ κριτικοῦ πού ἐξηγοῦν κ' ἐρμηνεύουν καὶ τὴν ὄλη του διάθεση ἀπέναντί μου. Ἐπειτα: θυμήθηκα μιὰ κριτικὴ τοῦ Ἰταλοῦ Papini γιὰ τὸν ἀμερικανὸ Οὐόλμαν, πού ἦταν γεμάτη ἀπὸ ἀποσπάσματα τοῦ ποιητῆ. «Ἔτσι πρέπει νὰ γράφονται οἱ κριτικὲς» ὠριζε ὁ Papini. Δὲν ξέρω. Ξέρω πὼς πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὁ μεγάλος κριτικὸς πρέπει νάχη τὴ δύναμη τῆς συμπάθειας. Νὰ συμπάσχη μὲ τὸν κρινόμενο καὶ ὅσο κι ἂν στηρίζεται στὰ πράγματα, νὰ τὸν μεταμορφώῃ, ἐξιδανικεύοντάς τον ὅπωςδήποτε. Νὰ τοῦ κάνῃ δηλαδὴ τὸ πορτραῖτο μὲ τὴ γνώση καὶ μὲ τὴ δεξιωσύνη τοῦ ἀξίου ζωγράφου. Κ' ἐκεῖνο πού μᾶς τότε δείχνει πὼς μοιάζει, νὰ εἶναι ἄμοιαστο. Ἡ ἀκόμα καλύτερα: Καὶ κείνο πού μᾶς τὸν παρασταίνει ἄμοιαστο, νὰ μοιάζῃ μὲ τὸν πού εἰκονίζεται. Γιατί τότε δὲ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἡ εἰκόνα. Γιατί κι ὁ κριτικὸς εἶναι ποιητῆς. Ἔτσι ἔβλεπα τὸ Récatas, μὲ ὄλη του τὴν κριτικὴν ἀκριβολογία, ποιητῆ μεγάλου πνεύστο. Καὶ τὸ βιβλίο του στὸ τέλος μὲ καθησύχαζε, ὄχι γιατί ἔτρεφε τὴ ματαιοδοξία μου, μὰ γιατί μὲ στερέωνε στὴν ἡσυχία μου. Μήπως κι ὁ Τσάτσος⁷⁹ καὶ κεί πού μεθοδικὰ ξεχωρίζει τὰ χαρακτηριστικὰ μου, δὲν εἶναι ποιητῆς; Καὶ τί εἶν' ὁ Καραντώνης⁸⁰ καὶ μ' ὄλη τὴ φυσικὴ του ὀξυδέρκεια; Καὶ σὺ καὶ μ' ὄλα τὰ βιβλιογραφικὰ ἀραδιάσματα; Καλλιτέχνες, μὲ ποιητικὴ δημιουργία, ἐξιδανικευτές, πλαστοουργοί. Ὑποθέτω πὼς θὰ τὶς ἔχεις κ' ἐπὶ τὶς διορθώσεις αὐτές. Τάχα θὰ κατορθώσῃ νὰ τὶς βγάλῃ σὲ βιβλίο; Δὲ γνωρίζω τὴ διεύθυνσή του, γιὰ νὰ τοῦ στείλω δυὸ λόγια, ὡχρὰ πάντα, μπροστὰ στὴ λάμψη τῶν σελίδων του. Πού τὶς φορεῖ, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὸ στέφανο, μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του ὁ Φηλέας Lebèsque. Ὅ,τι καὶ νὰ εἶναι ἡ ζωὴ μου, καὶ μ' ὄλες τὶς κακομοιριές τῆς, εἶναι εὐτυχισμένη, ἐνδοξη. Πότε θὰ σὲ ἰδῶ; Δὲν ξέρω. Σήμερα κι αὔριο ἴσως θὰ βρίσκομαι στὸ κλασικὸ παλιό μου σπίτι. Εἶμαι ἀργὸς καὶ καθυστερημένος σὲ ὅλα μου τὰ πράγματα. Πῆρ' ἀπὸ καιρὸ «Νύχτες τοῦ Φήμιου» γιὰ νὰ στείλω τοῦ πατέρα σου· ταξιδεύουν κι αὐτές. Ἐπρεπε νὰ μὲ ἰδῆς τώρα πού μετακομίζομαι. Μὰ δὲ θὰ μπορῆς καὶ μπορεῖ νὰ μὴ θέλεις.

Σὲ φιλῶ
ΠΑΛΑΜΑΣ

XXI

[Μάρτης 1936]

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλῆ

Τώρα βλέπω πὼς «Ὁ Κάλθος κι ἄλλη μιὰ φορά»⁸² μ' ὄλες τὶς δανεισμένες προσφορές ἀπὸ τοὺς δικούς μας καὶ μὲ τὰ νέα μου πρόσφορα μπορεῖ νὰ εἶναι περιττός. Βρίσκε-

ται στέρεα μέσα στο βάθρο του στους δυὸ στίχους τῶν «Πιτέρων» μου. (Βωμοί)

Σ' ἀναρθο βράχο ἀποστοιχός, ἀταίριαστος, μονάχος,
ζωσμένος μὲ τῆς λέρας του τὸν Ὀκεανό, κι ὁ Κάλβος.

Καὶ τῶν φρονίμων ὀλίγα.
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

XXII

31 Αὐγούστου 1936

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Χτὲς βράδου πού ἦρθε ὁ Καραντώνης, ἐκατόρθωσα νὰ πάρω τὴ διεύθυνσή σου στὸ Παρίσι γιὰ νὰ σοῦ γράψω. Δὲν ξέρω τί κάνεις καὶ τί κάνετε ὅλοι σας: ὁ πατέρας σου, ἡ μητέρα σου, οἱ δικοί μας οἱ ἀγαπημένοι μας. Καὶ σήμερα σοῦ γράφω. Βλέπεις ποῖο εἶναι τὸ γράψιμά μου γιὰ νὰ με καμαρώσης. Ἀντὶ νὰ ντραπῶ νὰ σοῦ γράψω, σοῦ γράφω. Μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ κατορθώσω κάτι· τοῦλάχιστο νὰ μάθω τί κάνεις, πότε θὰ ρθῆς. Ἄμποτε οἱ λίγες αὐτὲς κακογραμμέρες γραμμὲς μου νὰ σοῦ ἐδειχναν καὶ μὲ ὄλη τους τὴν κακομοιριά τὴν καρδιά μου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου πάντα ζωντανὲς καὶ γιομάτες ἀπὸ σένα. Πιστεύω πὼς βρίσκεται μέσα σου κάποια συμπάθεια, κι ἂν ἀκόμα μένης αὐτοῦ, θὰ μπορέσης νὰ μοῦ ἀπαντήσης, ἂν ὄχι, δὲν πειράζει· τὸ καλλίτερο εἶναι νὰ μὴν ἐνοχληθῆς, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ σὲ ξαναἰδοῦμε, καὶ πὼς κρατιέται στὴν ὑγεία του ὁ ἀγαπημένος πατέρας σου. Περισσότερα καὶ καλλίτερα ἀδύνατο νὰ σοῦ γράψω. Σὲ φιλῶ, μισοζώντανος ὁ

ΚΩΣΤΗΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

πάντα εὐγνωμονώντας καὶ ἀκριδῶ ἀγαπώντας Σε.

XXIII

25 Σεπτ. 1936

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Χτὲς ἔλαβα τὸ γράμμα σου.

Ἦτανε γιὰ μένα γιορτὴ. Γιατί ὅλα τὰ βλέπει καθὼς ἐσὺ φωτεινά, γιορτερὰ καὶ βάζει στὴν ἄρρωστη σκοτεινιά μου γλυκὸ φῶς. Κυρίως μ' εὐχαρίστησε, μὲ χαροποίησε τὸ γράμμα σου γιὰ τὸ καλλιτέρεμα τῆς ὑγείας τοῦ πατέρα σου· ἄμποτε νὰ δώσῃ ὁ θεὸς νὰ τὸν ξαναἰδοῦμε καλὰ. Μόνο λυποῦμαι πὼς θ' ἀργήσωμε νὰ [σὲ] ξαναἰδοῦμε στὴν Ἀθήνα. Μάθαμε καὶ τὴν ἀδιαθεσίαν τῆς μητέρας σου· μὰ κι αὐτὴ ἐλπίζω πὼς θὰ πέρασε. Τὸν Καραντώνη τὸν εἶδα αὐτὲς τὶς μέρες. Μοῦ γύρεψε, μοῦ μίλησε γιὰ τὸ *Δέξιππο*⁵⁵. Μὰ δυστυχῶς δὲν εἶναι τελειωμένος, ὅσο κι ἂν ἡ ἀρχὴ του εἶναι γραμμένη σὺν τὸν Ὀμηρικὸν ὕμνον⁵⁶, τὸ *Δημοφῶντα* δηλαδή, μὲ τοὺς δακτυλικοὺς ἐξάμετρος πού ξαναθυμήθηκα νὰ τοὺς βάλω σ' ἐνέργεια· μὰ δὲν ξέρω ἂν θυμίζῃ ἐκεῖνο. Μὰ ἔχω κάποια ἐπιγράμματα, ἃς τὰ ποῦμε, ἀτύποτα πού θὰ εἶναι στὸ βιβλίον μου *Πρόσωπα καὶ Μονόλογοι*. Σήμερα θὰ τοῦ γράψω ἂν τὰ θέλῃ νὰ τὰ πάρῃ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ τὸ βλέπεις ἐσώκλειστο. Βλέπω κάποτε, —γιατί καὶ μ' ἐσένα ἔχασα καὶ τοὺς ἄλλους φίλους· εἶμαι μόνος· μὲ τὴ γυναίκα μου. Βλέπω κάποτε, δηλαδή συχνότερα, τὸν Κωστάκη Τσάτσο. Τὸ βιβλίον του ἔχω δεκατρία τυπογραφικὰ φύλλα. Κοπιάζει διορθώνοντάς το καὶ ἀναπληρώνοντας καὶ τὸ Μίστο τὸν ἀδερφὸ του πού τώρα βρίσκεται στὴ Μήλο⁵⁷· ντρέπομαι πού τὸν βλέπω, ντρέπομαι γιὰ τὴν κριτικὴ του πού τόσο μὲ ἀνυψώνει. Χτὲς βράδου διάβαζα στὴ γυναίκα μου τὶς *Νεραΐδες*⁵⁸ του· γιὰ τὶς τρεῖς, τὴν Τρισεύγενη, τὴ Μελένια, καὶ τὴ Θεοφανώ. Κ' ἐγὼ, ὁ διπλός, ποιητὴς καθὼς εἶμαι, καὶ ἡ ἀπλῆ, ἡ γυναίκα μου αἰσθανόμεσθε τὴν ἴδια μεταμορφωτικὴ λαμπράδα, καθὼς τὸ ἀκούγαμε. Μὰ ἐγὼ εἶμ' εὐτυχισμένος· ἀμφιβάλλω καὶ γιὰ ξένους· ποῖος ἄλλος ἀξιώθηκε τέτοια κριτικὴ. Ἐγὼ ὅμως πιστεύω πὼς οἱ κακόπιστοι θὰ σκούζουν, ἢ θὰ τρίξουν σιωπηλὰ τὰ δόντια τους ἀπὸ τὸ κακὸ τους· τὸ βιβλίον τοῦ Τσάτσου πιστεύω πὼς θὰ μεγαλώσῃ τὸ κακὸ τους. Κάποιος ξένος κριτικὸς μοίρασε σὲ τρεῖς κατηγορίας τὸ κοινὸ

πού ἀποτελεῖ τοὺς ἀνθρώπους πού διαβάζουν; στοὺς ἀπρόσεχτους, στοὺς ἀνόητους καὶ στοὺς κακόπιστους. Ὁρατα. Προσθέτω καὶ τοὺς ἀδιάκριτους. Τί ἔπαθα ἀπὸ ἓνα ἀπ' αὐτοὺς θὰ σοῦ τὸ πῶ δταν γυρίσης. Τώρα περιορίζομαι νὰ σοῦ πῶ νὰ τελειώσης καλὰ τὰ δικά σου πράγματα καὶ νὰ ξανάρθης τὸ γρηγορώτερο. Σὲ φιλῶ. Τίς εὐχές μου καὶ τοὺς χαιρετισμοὺς στὸν πατέρα σου καὶ στὴν κυρία Κατσιμπαλῆ. Ἔχεις τοὺς χαιρετισμοὺς τῆς Μαρίας* καὶ τῆς Ναυσικάς.* Ἐὖ Λέκχτρο** σπάνια τὸν βλέπω.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

XXIV

Στὸ νέο Κατσιμπαλῆ

Εἶπες, τραγούδησε. Κ' ἔγνεψες: χόρευε. Μουσικός εἶσαι. Καὶ τὸ τραγούδι στῶν ξένων τὸ θόρυβο καὶ σὰ σβυσμένο, κι ὁ χορευτὴς μέσα στὰ πλήθη ἀλογάριαστος, μάταιες οἱ Μοῦσες. Κ' ἔκραξες πάλι κι ἀκούστηκες, ἀψὰ καλεῖς καὶ τονίζεις: « Παραμερίστε, σιωπή, τοῦ χοροῦ ὀδηγητὴς χρυσοκόμης Ἕνας θεὸς κι ὁ ποιητὴς δελφικός καὶ παράπλευρος τοῦ εἶναι.» Καὶ θριαμβικὰ σὲ προσκύνημα τὸν ξεσκεπάζεις τὸν ψάλτη.

1938

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

* Ἐλησμόνησα στὸ χτεσινὸ γράμμα μου πού σοῦ ἔστειλα στὸ Παρίσι νὰ σοῦ ἐσωκλείσω τὸ ποίημα αὐτό.

XXV

28 Μάρτης 1938

* Ἀδερφε Κατσιμπαλῆ

Δὲ μπορῶ νὰ τὸ συλλογιστῶ, ὅσο κι ἂν τὸ βάλῃ ὁ νοῦς μου, πὼς ὁ Μιχαλακόπουλος πέθανε**! Πόσους μᾶς πῆρε ὁ θάνατος φίλους πού μᾶς γνώριζαν καὶ μᾶς ἀγαποῦσαν! Ἀκόμα ὁ Συκουτρῆς, ὁ Νιρβάνας μᾶς σφίγγει τὴν καρδιά! Μὰ δὲν εἶχα γνωρίσει κανένα ἀπ' ὄσους ζοῦνε καὶ ὑπάρχουν καὶ τιμοῦνται πολιτικοί, κυβερνητὲς. Ἄκουγα, μὰ δὲν ἤξερα καὶ θὰ μπορούσα νὰ εἶπῶ πὼς ἔμενε λευκὴ ἢ ψυχὴ μου ἀπὸ τὴν ἀγνωσιὰ ὄλων αὐτῶν. Μὰ ἓνας μόνο πού δὲν ἐκπροσωποῦσε καμιὰν ἐπαρχία, κανένα τόπο, ἓνας μόνο πού ἦταν ἀντιπρόσωπος ἑνὸς κόσμου, ἓνας πού ἦταν τῶν γραμμάτων, τῆς σκέψης, τῆς ιδέας ὁ πιστός, πού ἤξερε νὰ ζητῆ, νὰ βλέπῃ, νὰ βρῖσκη, ἓνας πού ἦταν θαυμαστός καὶ ζηλευτός, ὁ Μιχαλακόπουλος. Λίγες φορές, μπορεῖ νὰ εἶπῶ, τὸν εἶδα κοντά μου, μίλησα μὲ κείνον, ταξίδεψα**, ἀλλὰ οἱ λίγες αὐτὲς στιγμὲς ἦτανε γιὰ μένα ζωές· περισσότερο, γιὰ μένα τὸ φυγάνθρωπο, εὐτυχίες. Γιατί δὲν ἦταν μόνο ὁ ἄνθρωπος πού γνώριζε, πού σπούδαζε, πού δίδασκε, δὲν ἦτανε μόνο ὁ πολιτευόμενος, ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού μὲ τὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὴν καρδιά, εἶχε ἀγάπη καὶ τιμὴ, γιὰ μένα τοῦλάχιστο. Μπορεῖ νὰ πῶ, χωρὶς κίνδυνο νὰ περιαιτολογήσω, πὼς μὲ τιμοῦσε, πὼς μ' ἀγαποῦσε, ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού μ' ἐπλησίαζε καὶ μ' ἀγαποῦσε, σὰ σταλμένος ἀπὸ σένα, σὰ γνωρισμένος μὲ τὰ νοήματα καὶ μὲ τὰ πράγματα πού μὲ συχνοῦσαν καὶ πού τ' ἀγκάλιαζε. Χάθηκε κι αὐτὸς καθὼς καὶ κείνοι πού μὲ τιμοῦσαν καὶ πού μ' ἀγαποῦσαν· ἐκεῖνος ἀνώτερος ἀπ' ὄλους, πλατύτερος βαθύτερος. Ἀκόμα στὴν ἀκοή μου κρατῶ κάποια του λόγια, φυλάττω κάποιες του θύμησες, ἀκούω κάποιους μου στίχους**. Συγχώρησέ με γιὰτὶ μιλώντας γιὰ κείνον, μιλῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου. Μὲ κατέχει αὐτός, ὁ πατέρας σου, ὄλοι ὄσοι ἐκλεχτοὶ κι ἀγαθοί, φίλοι μας, ἀδερφοί μας, λείπουν τώρα, κοιμοῦνται τὸν ὕπνο τὸν ἀξύπνητο. Ἀγάλια ἀγάλια, βλέποντας κάποιους πού μᾶς λείπουν, νομίζω πὼς ἐρημώνομαι κ' ἐγὼ καὶ θ' ἀπομένω μόνος.

Δὲ μπορῶ νὰ σαρκώσω περισσότερο τὴ λύπη μου, μοῦ φτάνει πὼς τὴν ἐμπιστεύομαι σ' ἐσένα.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

*